

KARL XII:s »SKANSAR» VID ÖRESUND

AV

P. H. ENGER

Följderna för det svenska väldet av kapitulationen vid Perevolodjna sommaren 1709 läto icke länge vänta på sig. Rysarna anföllo inom kort östersjöprovinsernas viktigaste fästning, Riga, och i Danmark började man planera en landstigning i södra Sverige för att återtaga de därstädes förlorade områdena. Vid underrättelsen om de danska förberedelserna lät generalguvernören Magnus Stenbock omedelbart iståndsätta fästningarna Landskrona och Malmö. Vidare bevakade han med sina fåtaliga fälttrupper, uteslutande bestående av kavalleri, den skånska västkusten, särskilt mellan Hälsingborg och Landskrona samt vid Barsebäck. I november 1709 landsteg emellertid en dansk armé om 15 000 man vid Råå, men blev densamma fyra månader senare fullständigt besegrad vid Hälsingborg av Stenbocks nyuppsatta förband.

För att i möjligaste mån hindra ett återupprepande av en dylik invasion anbefalldes Karl XII hösten 1711 (från Bender) utförandet av förstärkningsanordningar på de platser vid kusten, där danska landstigningar kunde befaras. På grund härav utarbetade generalkvartermästaren Magnus Palmquist direktiv för ordnandet av ett provisoriskt kustförsvar å vissa, särskilt utsatta orter. Dessa anvisningar gingo ut på uppförandet av långa, kraftiga retranchement med bröstvärn, gravar och pallisader. Här och var i dessa skulle av »redanger» täckta öppningar anordnas, genom vilka utfall med såväl infanteri som kavalleri kunde äga rum. Med hänsyn till att skottvidden hos den tidens gevär endast var c:a 60 m., måste försvarslinjerna läggas i omedelbar närhet av stranden för att möjliggöra fiendens beskjutande vid själva landstigningen. Några »fasta punkter» (redutter) förordades visserligen icke men kommo dock sedermera rikligt till utförande och avsågos för såväl infanteri som artilleri.

Under generalkvartermästaren Leijonsparrés ledning anlades av den skånska allmogen ett omkring 2500 m långt retranchement vid

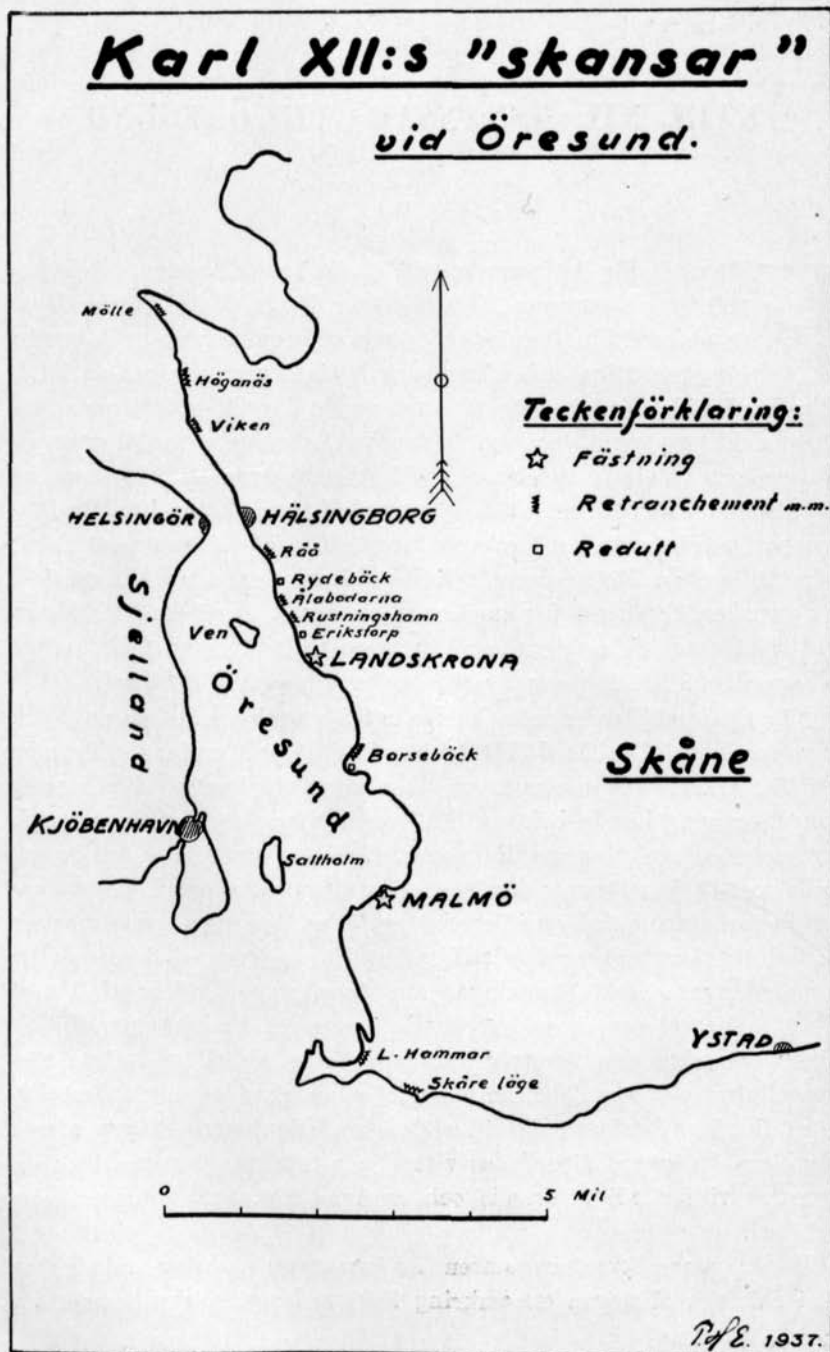

Fig. 1.

Råå, vilken plats för danskarna utgjorde den mest lämpliga landstigningsplatsen i Skåne, och »hvar af de sig i alla förflutne tider, iembwähl a:o 1709 hafver betient». Vidare utfördes anläggningar vid Klinte källa (norr om Landskrona) samt dessutom vid Hälsingborg, Ystad och Simrishamn. Nästföljande sommar fortsattes arbetena, bl. a. av Livregementet till häst, men synas de därefter hava avstannat. År 1715 rapporterade fältmarskalken Nils Gyllenstierna till konungen, att retranchementen vid Råå och Klinte källa voro för låga, alldenstund han krävde, att avdelningar till häst skulle kunna vara skyddade bakom dem.

Sedan konungen i december 1715 återkommit till Sverige avsåg han att under den stundande vintern med en armé övergå Öresund på isen och sätta sig i besittning av Köpenhamn. På grund av den blida väderleken måste han emellertid uppge denna plan och igångsatte i stället under februari 1716 ett överraskande anfall mot södra Norge. Detta misslyckades dock i stort sett; sålunda kunde svenskarna på grund av brist på artilleri ej betvinga Akershus. Under tiden hade avsevärda mängder såväl danska som ryska trupper samlats på Själland, varför den svenska armén lämnade Norge och beredde sig att i Skåne möta en fientlig landstigning. Denna kom dock ej till stånd med anledning av höstens annalkande och enär oenighet uppstått mellan de allierade, men framför allt på grund av att Karl XII med 20 000 man stod stridsberedd i trakten av Lund och dessutom hade låtit förstärka alla tänkbara landstigningsplatser på Skånes ostkust. Krigsförberedelserna fortsatte å ömse sidor om Öresund även under 1717, men oenigheten mellan tsar Peter och konung Fredrik tilltog alltmer, och snart ägde t. o. m. preliminära fredsunderhandlingar mellan Sverige och Ryssland rum.

Befästningsarbetena i Skåne leddes under de sistnämnda åren av den bl. a. för sin äventyrliga flykt från Archangelsk kände överstelöjtnanten Stobée. Förstärkandet av fästningarna fick under denna tid anstå, och de därför avsedda medlen utnyttjades till anläggningar »på andra ställen wedh wattnet». Konungen ägnade dessa försvarsverk mycket stort intresse, och han uttalade sitt erkännande av Stobées åtgärder.

Under år 1718 fullbordades »strandwerken i Skåne». Deras belägenhet framgår av situationsplanen fig. 1.

Under de gångna seklen hava en stor del av dessa Karl XII:s

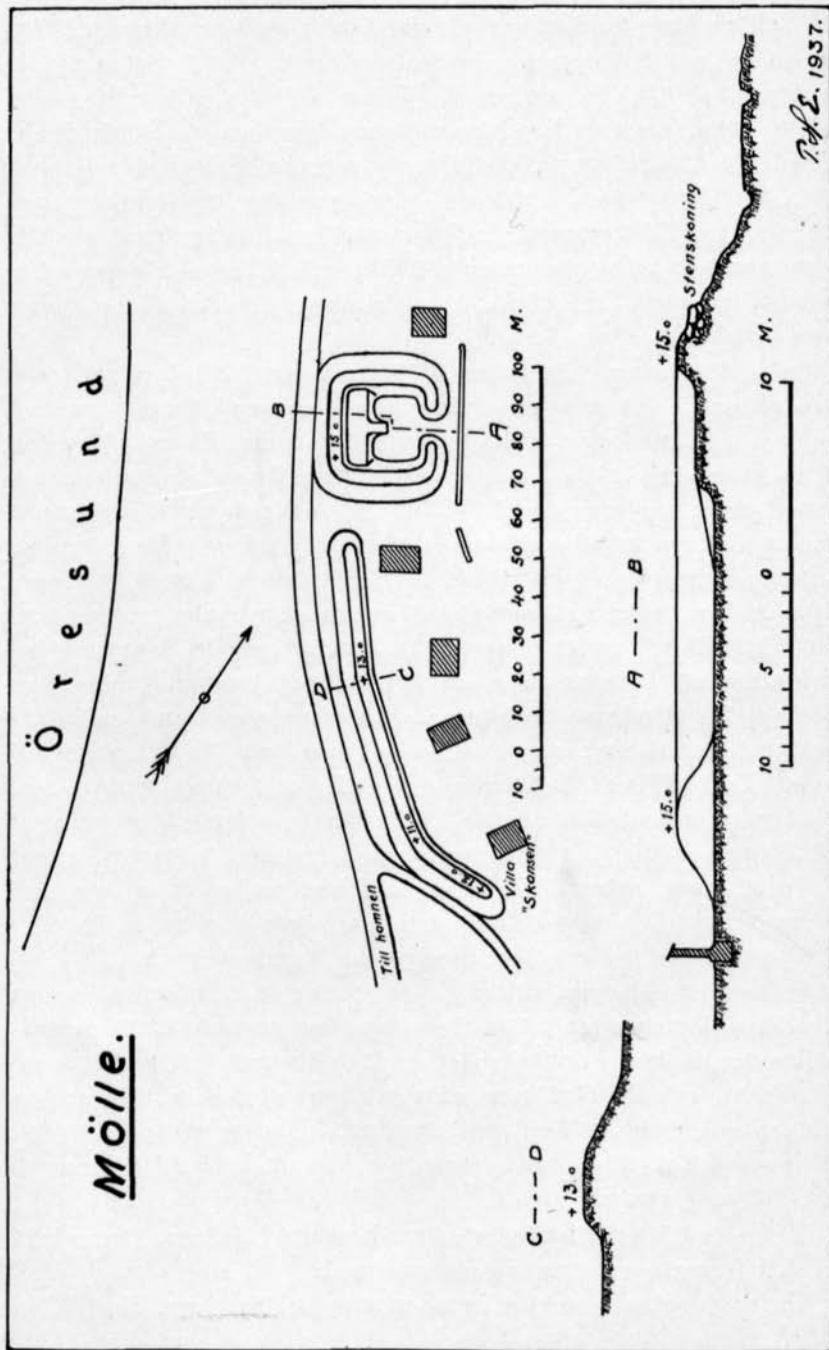

Fig. 2.

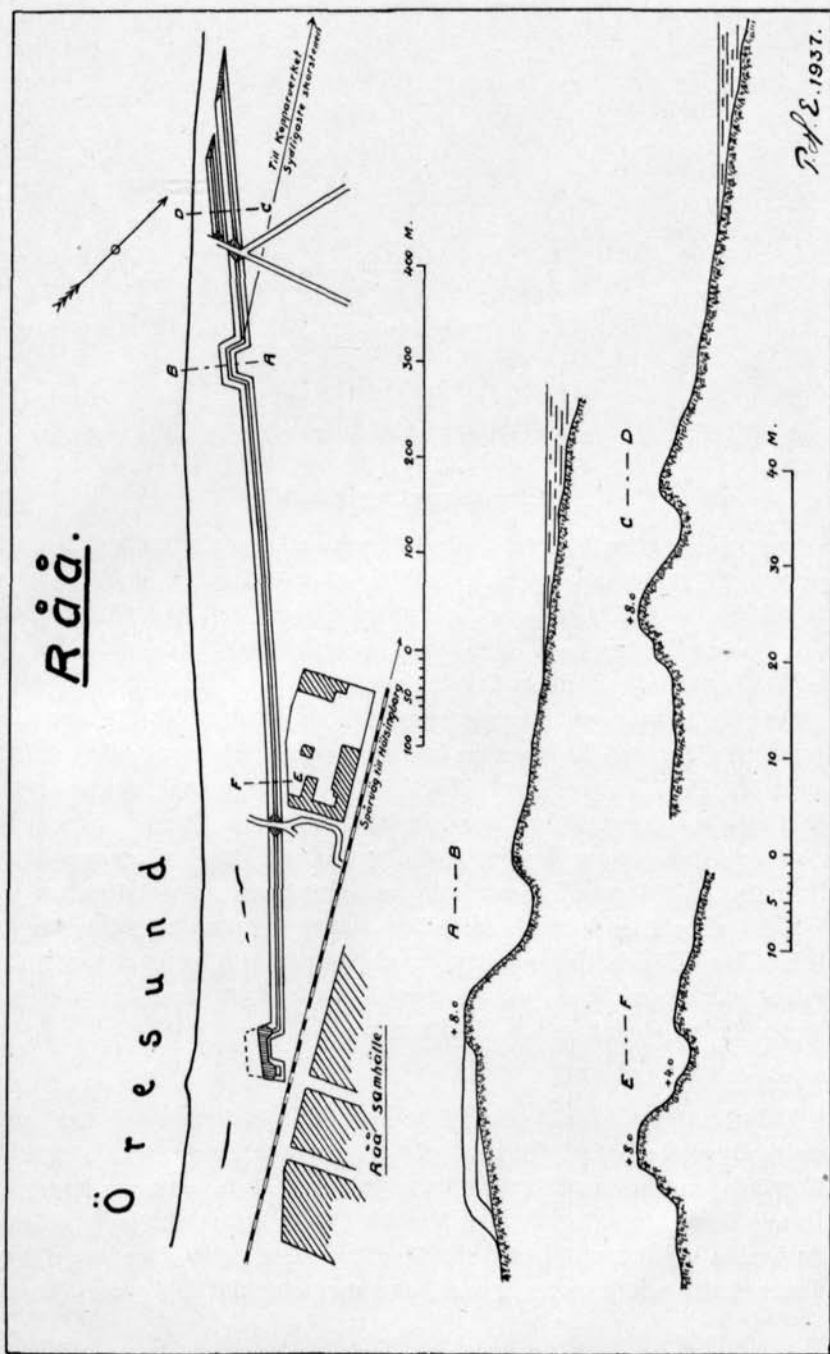

Fig. 3 a.

Fig. 3 b.
Retranchementet vid Råå.

»skansar» i Skåne förstörts, särskilt genom havets inverkan. Redan vintern 1717—18 rapporterade Stobée, att storm och högvatten skadat ett flertal anläggningar, och nu efter mer än 200 år är en stor del av dem bortspolade. Men även människorna hava gått illa åt befästningarna, och detta i synnerhet under sistförflutna tid. Det synes därför vara av stort intresse att, innan det blir för sent, få deras såväl utsträckning som konstruktion åtminstone nödtorftigt uppmätt. De i krigsarkivet (Kr. A.) förvarade planskisserna över de flesta av dessa försvarsanordningar stämma oftast mindre väl med verkligheten, vilket möjligen tyder på, att ritningarna hänföra sig till tidigare byggnadsskeden eller hava utgjort förslag.

I det efterföljande skola de olika anläggningarna något närmare behandlas. För bedömande av de uppgjorda ritningarnas tillförlitlighet må framhållas, att de upprättats endast med tillhjälp av diopterlinjal, stegning och Paulin-aneroid.

Mölle.

Enligt ritning i Kr. A. skall här hava utförts trenne redutter med mellanliggande linjer. Genom bebyggelsen har emellertid det mesta förstörts, endast den högra flygeln, belägen 400 m norr om hamnen, finnes ännu kvar, fig. 2. Den återstående redutten skiljer sig från de övriga vid denna tid utförda däruti, att den givits avsevärt större dimensioner och dessutom synes hava varit stenklädd på yttersidorna.

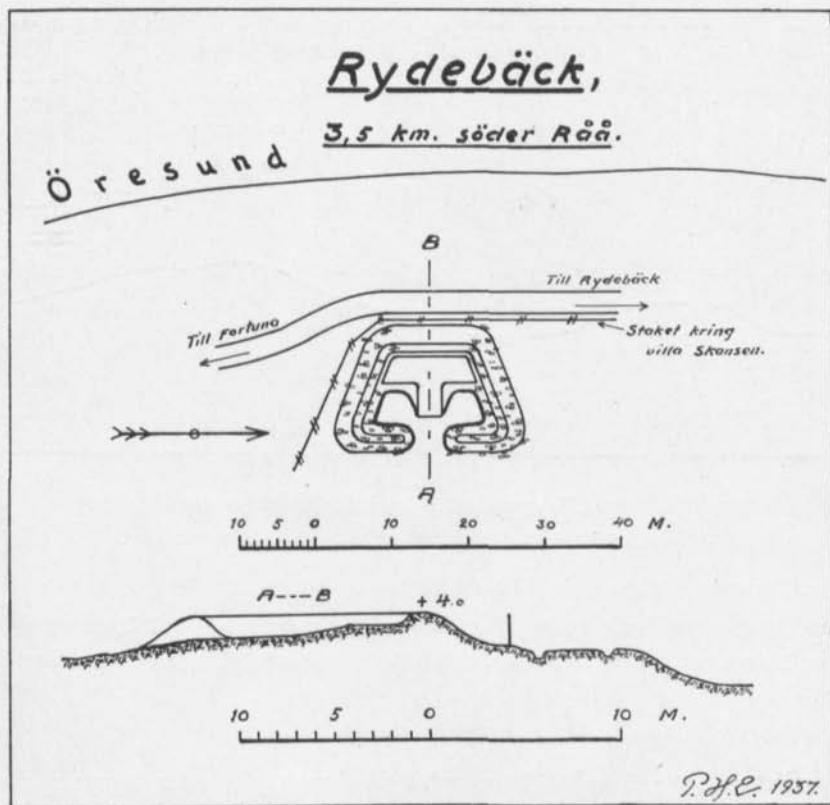

Fig. 4 a.

Fig. 4 b.

Redutten vid Rydebäck; n. v. hörnet.

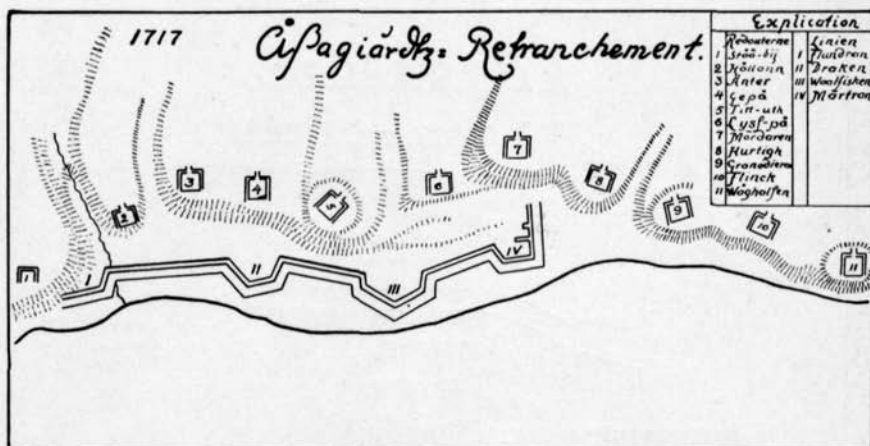

Fig. 5 a.

Kopia av ritning i Krigsarkivet över befästningarna vid »Åsa gårde».

Höganäs, Viken och Hälsingborg.

Dessa orter hade enligt Munthe¹ vid ifrågavarande tid försetts med befästningar, bl. a. batterier, vilka dock numera ej kunna återfinnas.

Råå.

Såsom ovan framhållits var det på denna plats danskarna landstego 1709. Den härstädes i tvenne omgångar utförda anläggningen bestod enligt ritning i Kr. A. ursprungligen av ett sammanhängande, c:a 2,5 km långt retranchement med glest belägna bastioner. Nordvästra delen av densamma har emellertid under seklernas lopp spolats bort av havet, under det att den andra flygeln, som sträckte sig ända till Rååns mynning, utplånats genom samhällets bebyggelse och anläggandet av spårvägen. Den mellanliggande återstoden är dock relativt väl bibehållen, fig. 3 a och b.

Rydebäck.

En halv kilometer söder om denna herrgård ligger i den sydöstra delen av trädgården till »villa Skansen» en redutt, fig. 4 a och b. Den äger en karakteristisk plan med utsvängda flanker och av-

¹ Ludvig W:son Munthe, Kungl. Fortifikationens historia.

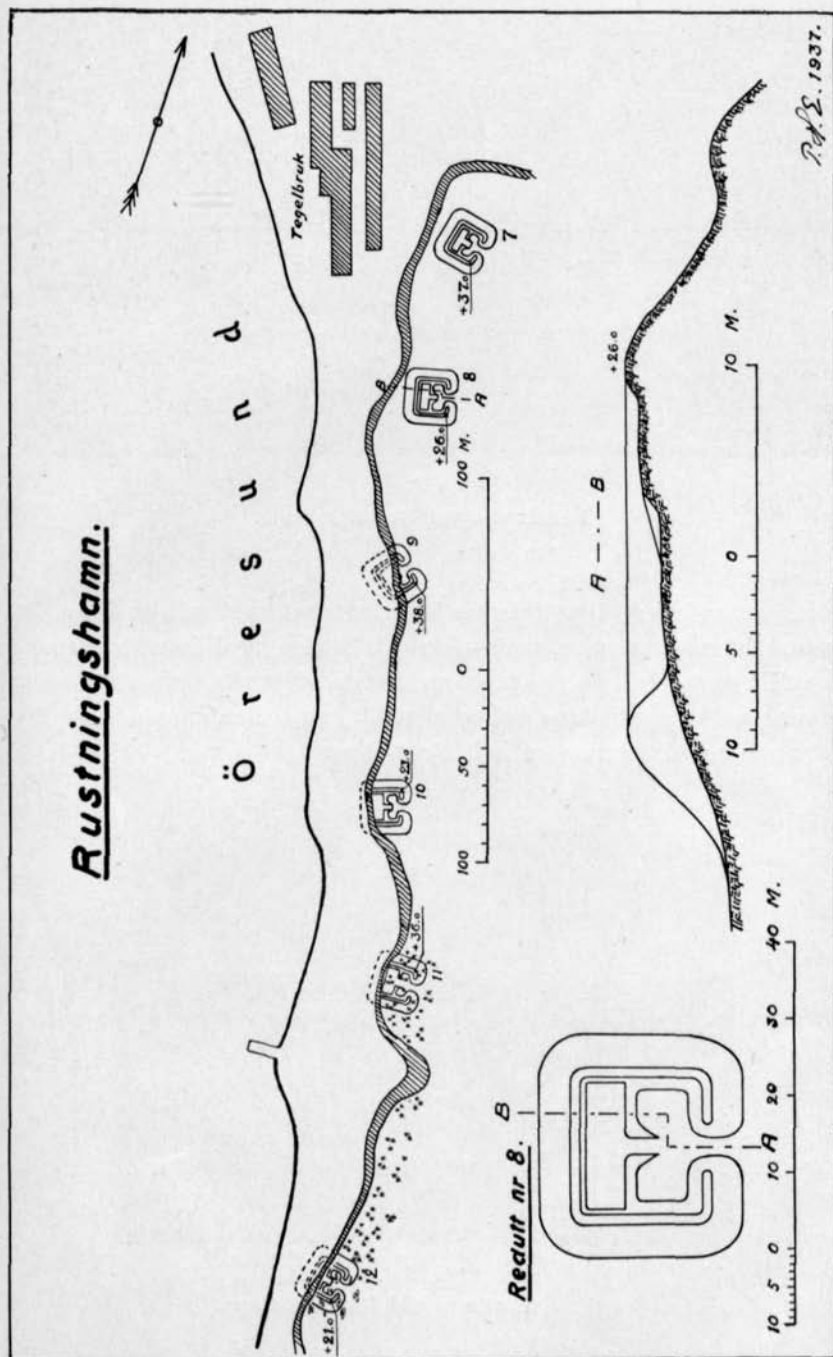

Fig. 5 b.

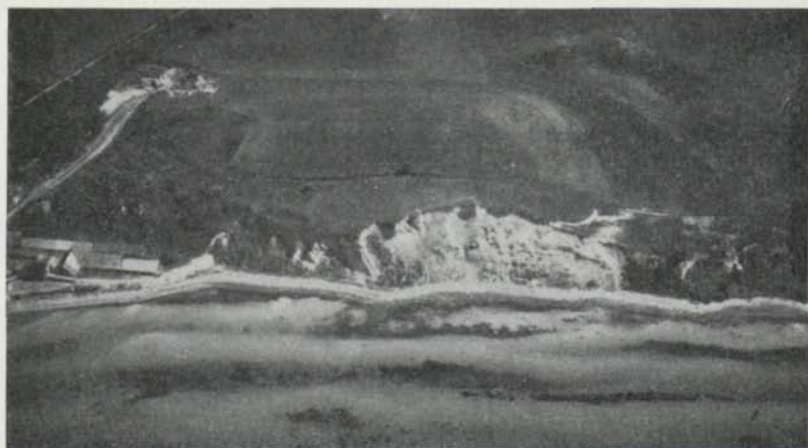

Fig. 5 c.
Redutterna vid Rustningshamn.

viker sålunda betydligt från de övrigas mera kvadratiska form. På grund härav kan man genom en jämförelse med handlingarna i Kr. A. konstatera, att ifrågavarande verk måste vara den södra av de tvenne vid »tegelladan» belägna redutterna. Den norra, som låg närmare havet, är numera helt försvunnen.

Fig. 5 d.
Parti av redutterna vid Rustningshamn.

Fig. 5 e.
Parti av redutterna vid Rustningshamn.

Klinte källa.

Detta namn har givits åt en bäckravin, belägen c:a 700 m norr om Alabodarna. Enligt Kr. A:s handlingar utgjordes försvarsanordningarna på denna plats av en bastionerad front med en redutt bakom densamma och en detacherad bastion på vänstra flygeln. Av dessa befästningar återstår numera intet, men enligt upplysningar av äldre personer i trakten hava »skansar» legat på höjderna mellan nämnda ravin och vägen till samhället. Rester av anläggningarna funnos kvar ännu på 1800-talet men äro sedan förintade genom havets underminerande verkan.

Alabodarna.

Vid denna ort skall hava funnits en bastionerad front med en redutt bakom vardera flygeln. Dessa försvarsverk äro nu utplånade; dock minns man där, att det för ett 60-tal år sedan fanns en redutt på höjdpartiet ovanför hamnens södra del och ett värn inom själva samhället.

Rustningshamn.

Den i Kr. A. förvarade ritningen över befästningarna vid »Åsa gärde» framgår av fig. 5 a. De däruti återgivna redutterna å anläggningens södra del stämma i stort sett överens med några på de

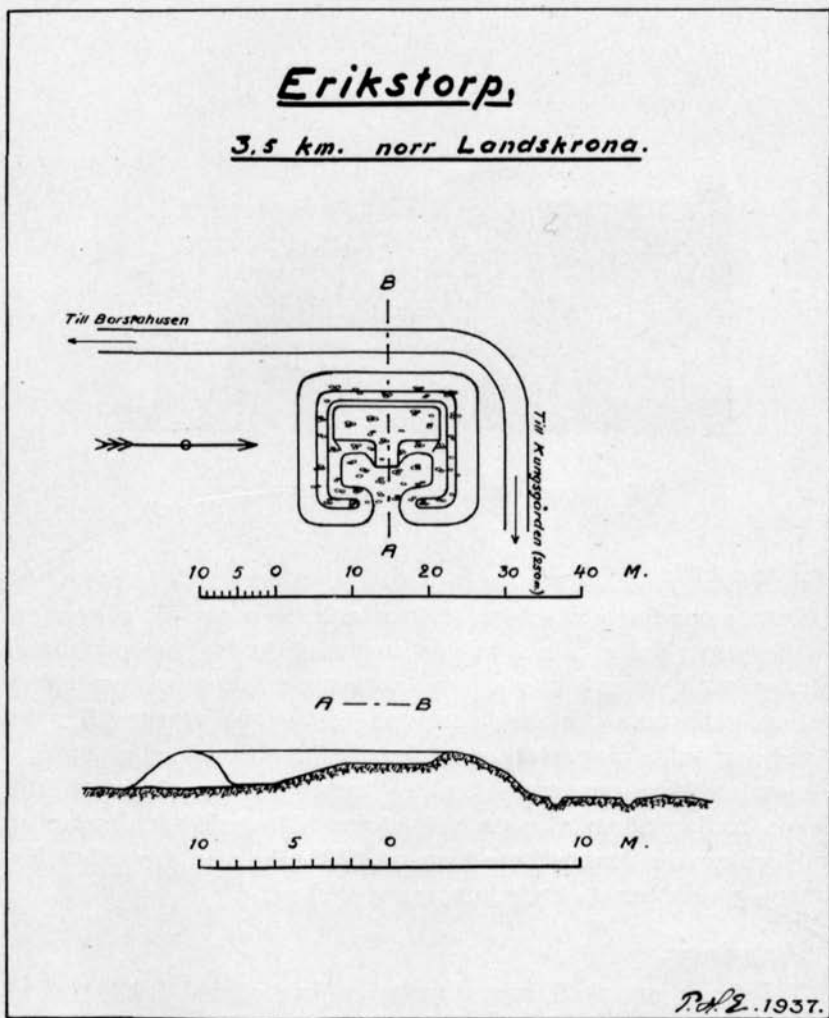

Fig. 6 a.

dominerande höjderna sydväst om Rustningshamn ännu befintliga verk, fig. 5 b och c. De norr om vägen utförda redutterna liksom även den vid själv stranden anlagda bastionerade fronten äro emellertid fullständigt bortspolade av havet. Av de kvarvarande redutterna torde de tvenne nordliga, fig. 5 d, tack vare tegelbruket vid hamnen vara väl skyddade mot underminering, men de övriga, som

Fig. 6 b.
Redutten vid Erikstorp från sjösidan.

redan delvis äro spolierade, fig. 5 e, torde inom en ganska snar framtid vara helt raserade.

Namnet Åsa kan ej återfinnas på någon plats i trakten, men en 1 200 m sydost om Hildesborg, således 2,5 km från redutterna belägen bäckövergång kallas Åstras bro, vilket namn måhända kan stå i samband med benämningen av dessa anläggningar.

Erikstorps kungsgård.

Vid stranden omedelbart väster om denna 3,5 km norr om Landskrona belägna gård ligger en redutt av samma slag som de vid Rustningshamn, fig. 6 a och b. Av samtida situationsplaner att döma är denna anläggning den norra redutten vid »Kongsgården», under det att den södra numera är förstörd av havet.

Barsebäck.

Något mer än 1 km nordost om detta samhälle ligger ett omfattande och väl bibehållet befästningskomplex, vanligen benämnt Steubocks skansar. Detta består av bastionerade och efter strandens konturer brutna retranchement med ett par något högre redutter bakom flyglarna, fig. 7 a—d. Det hela stämmer i stort sett med ritningarna i Kr. A. över anläggningarna vid »Bryggebergs högar» (forngravar).

c.

e.

b.

d.

Fig. 7 a—e. »Stenbocks skansar» vid Barsebäck.

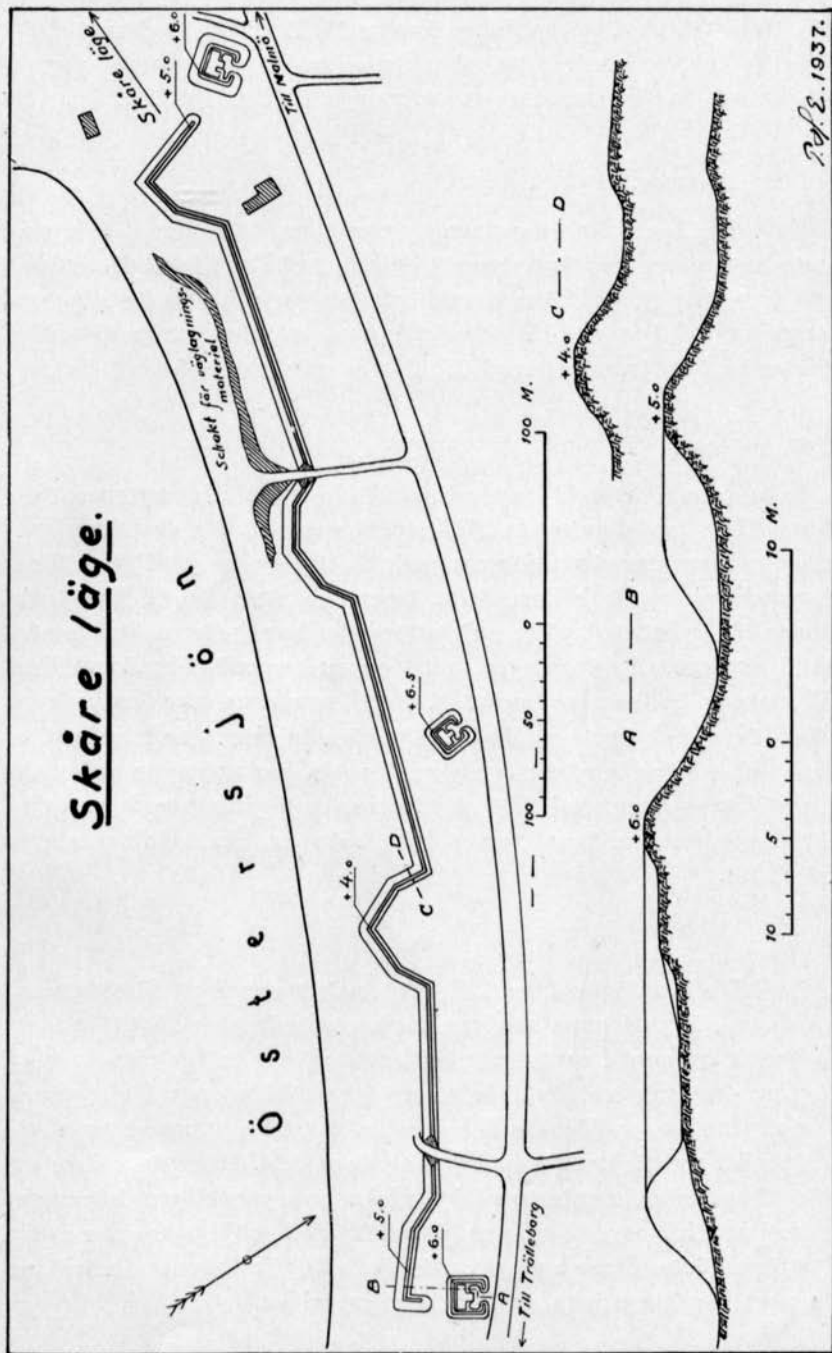

Fig. 9.

De framskjutna linjerna hava emellertid förstörts av havet. En i Munthe angiven »redukt ute på udden» återfinnes sydväst om samhället, och har i densamma numera uppställts en fyr, fig. 7 e.

Lilla Hammar.

En i Kr. A:s skiss över denna ort angiven bastionerad försvarslinje återfinnes i mycket stympat skick omedelbart intill Höllvikens hållplats, fig. 8. Vid järnvägens framdragande har befästningsanläggningen blivit mycket illa åtgången, och den synes dessutom tyvärr ha fått lämna material till diverse utfyllnadsarbeten i trakten.

Skåre läge.

Från denna ort och i sydostlig riktning mot minnesstenen över Karl XII:s landstigning år 1715 sträcker sig ett för den tiden synnerligen karakteristiskt försvarsverk, bestående av ett 700 m långt retranchement och bakom detta trenne redutter, fig. 9. Konstruktionen är relativt kraftig och utförandet har tydligen ägnats särskild omsorg. Anläggningen, ofta ehuru oegentligt benämnd Karl XI:s skans, befinner sig praktiskt taget i ursprungligt skick, men tyvärr börjar bebyggelsen i Skåre läge göra intrång bland befästningarna och i hotande närhet av högra flygeln har upptagits ett schakt för väglagningsmaterial. Vid såväl denna anläggning som den utanför Barsebäck belägna finner man spår av förstärkningsarbeten från 1914.

* * *

Då fältbefästningar från 1700-talet endast sparsamt förekomma i vårt land, äro de ovan angivna verken, särskilt ur fortifikationshistorisk synpunkt, av utomordentligt stort värde. De giva även en god uppfattning om såväl de strategiska riktlinjerna för tryggheten av landets sydligaste del som de taktiska synpunkterna vid ordnandet av ett kustförsvar under denna tid. Enär de vidare utgöra imponerande minnesmärken från en synnerligen intressant epok i vår historia, föreligga alla skäl att i möjligaste mån rädda dem från förintelse och på ett effektivt sätt söka bevara åtminstone de mest karakteristiska av dem åt eftervärlden.

ZUSAMMENFASSUNG

P. H. ENGER: Karls XII. »Schanzen» am Öresund.

Um eine Wiederholung der Landung dänischer Truppen, wie sie bei Råå im November 1709 geschehen war, möglichst zu verhindern, befahl Karl XII. im Herbst 1711 (von Bender aus) die Ausführung von Verstärkungsanlagen an den Stellen der schwedischen Küste, wo derartige Einfälle befürchtet werden konnten. Für diese Arbeiten erteilte der Generalquartiermeister Magnus Palmquist nähere Anweisungen, die sich auf die Errichtung langer, kräftiger Retranchements mit Brustwehren, Gräben und Palisaden bezogen. »Feste Punkte» (Redouten) wurden zwar nicht empfohlen, kamen später aber doch zur Ausführung. Bei Råå wurde unter der Leitung des Generalquartiermeisters Leijonsparre ein etwa 2500 m langes Retranchement angelegt. Ferner wurden Anlagen bei Klinte källa (nördl. von Landskrona) sowie ausserdem bei Hälsingborg, Ystad und Simrishamn ausgeführt. Die »Strandwerke in Schonen» (Abb. 1) wurden 1718 vollendet. Verf. veröffentlicht das Ergebnis von Untersuchungen und Messungen, die er an bewahrten Resten dieser Anlagen vorgenommen hat. Von den Verteidigungswerken in Mölle (Abb. 2), die aus drei Redouten mit dazwischenliegenden Linien bestanden haben, ist nur der rechte Flügel erhalten. Die Anlagen in Höganäs, Viken und Hälsingborg sind völlig zerstört, während der mittlere Teil der Verteidigungslinie in Råå (Abb. 3 a und b) verhältnismässig gut erhalten ist. In Rydebäck ist noch eine Redoute vorhanden (Abb. 4 a und b), die Anlagen bei Klinte källa und Ålabodarna sind dagegen vernichtet. Die in einer älteren Zeichnung wiedergegebenen Befestigungen bei »Åla gårde» (Abb. 5 a) stimmen im grossen ganzen mit erhaltenen Partien der Anlagen bei Rustningshamn (Abb. 5 b—e) überein. Vorhanden sind auch noch bei Erikstorps kungsgård eine Redoute (Abb. 6 a und b) und bei Barsebäck ein umfangreicher Befestigungskomplex, gewöhnlich genannt Stenbocks skansar (Abb. 7 a—e). Bei Lilla Hammar findet sich noch ein verstümmelter Rest einer mit Bastionen versehenen Verteidigungslinie (Abb. 8), und bei Skåre läge sieht man noch heute ein 700 m langes Retranchement mit zwei dahinter gelegenen Redouten.